

внутрішній ринок і підтримують з Угорщиною сталі, тісні економічні зв'язки.

Особливо слід звернути увагу на частки окремих товарних груп у структурі експорту та імпорту товарів Угорщини. По-перше, слід відмітити постійне зменшення в експорті частки сектору виробництва продовольства при одночасному зростанні абсолютних показників. Частка експорту необробленої сировини, палива та електроенергії залишається практично незмінною. Не може не насторожувати зменшення частки промислових товарів у структурі експорту та значне зростання частки виробництва машинних механізмів і транспортного устаткування. У структурі імпорту слід виділити зменшення частки витрат на паливо та електроенергію з 12 % у 1996 р. до 7,7 % у 2003 р. та зростання частки виробництва транспортного устаткування. Друге, на нашу думку, свідчить про зростання зв'язків кооперації з виробниками з інших країн і визнання Угорщини як однієї з провідних держав у цій галузі.

Аналіз територіальних аспектів експорту та імпорту Угорщини свідчить, що основна частина як експорту, так і імпорту припадає на країни-члени ЄС, це саме можна казати і про отримувані потоки інвестицій. При цьому зростає частка експорту до ЄС, у той час як частка імпорту зменшується (69,7 % і 73,7 % у 1996; 62,3 % і 55,1 % у 2003). Як свідчать дані щодо частки країн ЄС в експорті Угорщини за чотири контрольні роки, основним партнером є Німеччина, частка якої стабільна – 25 %. Серед інших країн виділяється Франція – 15 %, близько 10 % припадає на Нідерланди, Великобританію та Італію. Трошки меншою є частка Бельгії – 7 %.

За даними, основна частина імпорту Угорщини припадає на Німеччину (22 %), Великобританію та Францію (15 %), Італію, Бельгію, Іспанію. Необхідно відмітити той позитивний факт, що в торгівлі з ЄС Угорщина має позитивне сальдо 4,8 млрд євро (2003). Це означає, що на конкурентному, захищеному протекціоністськими бар'єрами ринку ЄС Угорщина відчуває себе досить впевнено. Сталою залишається частка експорту до країн, що розвиваються (4,0 %), проте різко зросла частка імпорту з цих країн до Угорщини (7,4 % у 1996 і 17,1 % у 2003). В абсолютному вимірі сальдо торговельного балансу склало від'ємну величину 5,6 млрд євро, що пояснюється, насамперед, значною залежністю від імпорту паливних корисних копалин, а також сировини для кольорової (алюмінієвої) металургії. Так само негативним є сальдо торгового балансу (-2,3 млрд євро) з країнами СНД, звідки йдуть основні поставки природного газу та електроенергії, а також залізної руди і сировини для хімічної промисловості. Разючим є скорочення частки СНД в експорті Угорщини, що свідчить про її переорієнтацію на ринки Західної Європи, США та зменшення імпортової залежності від них.

Угорсько-український товарообіг в 2000 р. становив близько 450 млн дол. З них угорський експорт – 200 млн дол., а імпорт з України – 250 млн дол. Основними видами товарів, які Угорщина експортує в Україну, є продовольчі товари (65 млн дол.), хімічна продукція (45) та продукція машинобудування. Головними видами

товарів, які імпортуються з України, є мінеральні корисні копалини (140 млн дол.), хімічна продукція (55) та метали (25). Для сприяння розвитку угорсько-української співпраці та поживлення трансєвропейської торгівлі між Заходом і Сходом у межах Саболч-Сатмар-Берег планується створити спеціалізовану економічну зону Загонь-Кішварда-Вашарошнамень.

За ініціативою Угорщини та України було засновано міжрегіональну транскордонну організацію "Карпатський Єврорегіон" (декларацію про створення прийнято в Дебрецені в 1993). До складу "Карпатського Єврорегіону" входять суміжні райони Угорщини, Словаччини, Польщі, України та Румунії.

Наведені вище фактичні дані дають підставу обґрунтувати схему інтеграції постсоціалістичної країни з перехідною економікою до світового господарства. Отже, на першому етапі відбувається активна реструктуризація економічних інститутів країни з метою створення сприятливих умов для діяльності великих іноземних компаній і залучення прямих іноземних інвестицій, науку технологічних процесів та управління. На цьому етапі фірми країни інтегруються у виробничі ланцюги ТНК з розвинених країн, відіграючи при цьому пасивну роль збутових чи сировинних підрозділів. Якщо до цього компанії даної країни й мали представництва у високорозвинених країнах, то через недостатні конкурентні переваги вони витісняються з їх ринків. На другому етапі великі державні компанії, що приватизувалися, переводять свої операції до країн з перехідною економікою або таких, що розвиваються, використовуючи, як правило, старі господарські зв'язки (Рада економічної взаємодопомоги тощо) через нові механізми: зони вільної торгівлі. Суттєва відмінність цього процесу полягає в тому, що створюється односпрямований ланцюг зв'язку: материнська компанія – філіал. Адже останній виробляє продукцію для реалізації в тій країні (навіть її регіоні), в якому він розміщений, на експорт, як правило, іде 10–15 % виробленої продукції. Таким чином, важливим стає питання зв'язків між закордонними ТНК і власними фірмами, що є транснаціональними за характером своєї діяльності. Як свідчить досвід Угорщини, такі зв'язки найчастіше здійснюються у формі спільного підприємства з передачею угорською стороною в уставний фонд об'єктів інфраструктури, тоді як партнер вносить нематеріальні (фінансові активи). Іншою формою може бути повне поглинання національної компанії закордонною ТНК.

Звичайно, дана стаття зосереджує свою увагу лише на певному аспекті тієї ролі, яку відіграють ТНК у повноцінному включенні постсоціалістичних країн у світову господарську систему. Їх діяльність не можна оцінити однозначно, для цього необхідно проводити дослідження як на макrorівні (країна), так і на локальному рівні (область, район), з метою запобігання диспропорцій у регіональному розвитку. Особливу увагу слід приділити екологічному чиннику, що може стати темою майбутньої публікації.

Надійшла до редколегії 01.09.04

УДК 911.3

С.В. Павлов, канд. геогр. наук

## СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В ХІМІЧНІЙ ПРОМИСЛОВOSTІ СХІДНОЇ НІМЕЧЧИНИ

*Проаналізовано структурні зрушення та зміни в географії розміщення хімічної промисловості нових федеральних земель Німеччини.*

*The structural changes and trends in geography of Eastern Germany's chemical industry are analyzed.*

Постановка проблеми. Однією з провідних галузей промисловості, що забезпечує науково-технічний про-

грес, прискорюючи розвиток продуктивних сил на будь-якій території, є хімічна. Значення її виявляється

в багатьох аспектах: широкому використанні хімікатів і хімічних матеріалів у промисловості, сільському господарстві та побуті, повсюдному застосуванні хімічної технології в галузях матеріального виробництва та сфери послуг тощо.

Специфічна особливість усього економічного й соціального комплексу Східної Німеччини, зокрема, і всієї Німеччини, взагалі, – провідна роль поряд з енергетикою й машинобудуванням потужної хімічної індустрії. У 2000 р. на її частку припадало 26,01 % валової доданої вартості обробної промисловості східнонімецьких земель й капітальних вкладень, понад 20 % зайнятих, близько 1/5 споживаної електроенергії. У Східній Німеччині вище, ніж у будь-якій іншій європейській країні (крім Ірландії), частка хімічних товарів у структурі вивозу (включаючи поставки в західнонімецькі землі в 2000 – 21 %).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження та публікації з даної проблеми висвітлюють, як правило, загальні закономірності розміщення хімічної промисловості та її підгалузей Східної Німеччини, і є відповідними розділами підручників і навчальних посібників для студентів вищих навчальних закладів або учнів загальноосвітніх шкіл В.В.Вольського, В.П.Максаковського, Я.Б.Олійника, О.Г.Топчієва, В.М.Юрківського, С.Б.Шліхтера, Б.П.Яценка та ін. Невирішеними залишаються проблеми швидких структурних зрушень у хімічній промисловості нових федеральних земель, а також поступова зміна профілю регіонів з традиційно розвинутою хімічною промисловістю. Досвід Східної Німеччини в структурній перебудові галузі може бути взірцем для України та інших держав СНД.

Основною метою даної роботи є аналіз сучасних тенденцій структурних зрушень у хімічній промисловості східнонімецьких земель.

Галузева структура хімічної промисловості східнонімецьких земель досить розгалужена й складна. За ступенем розвитку вона не поступається великим країнам з їх потужною хімічною промисловістю, а серед європейських країн має найбільш розгалужену структуру після Західної Німеччини. Це зумовлено різноманітністю підгалузей і виробництв, які входять до її складу.

Однак формування структури було суперечливим. Недосконалість структури хімічної промисловості пояснюється багатьма особливостями її минулого розвитку. Це визначило надзвичайно широку сполучу виробництв і створених у той час підприємств. Крім суто хімічних, вони включали невластиву їм виплавку кольорових, легуючих металів, випуск яких зберігся дотепер (електрохімічний комбінат у Біттерфельді). На хімічних підприємствах виникло виробництво синтетичного палива. У результаті асортимент вироблюваної продукції на кожному з комбінатів виявився досить великим. "Лойнаверке" й сьогодні після реорганізації та реконструкції дає близько 400 видів різноманітних продуктів, найчастіше у відносно невеликих обсягах.

Дуже висока концентрація виробництва в рамках одного підприємства – інша негативна сторона розвитку найбільших комбінатів хімічної промисловості. У Східній Німеччині кожний з них дає від 8 до 11 % її валової доданої вартості. У сучасній ситуації функціонування таких підприємств викликає низку виробничих труднощів (невеликі потужності агрегатів зумовлюють високу собівартість продукції, а випуск дуже широких її асортиментів – складність керування й організації технологічних процесів). Значні труднощі викликає й доставка транспортом на комбінати великої кількості працюючих на них людей (на "Лойнаверке" нині зайнятих 30 тис. осіб, на "Бунаверке" – 22 тис., у Біттерфельді – 13 тис.), які живуть, як правило, у населених пунктах, розташованих за десятки кілометрів від цих комбінатів. Особливе за-

вдання – охорона природного середовища й особливо водних ресурсів: кожний з комбінатів дає багато викидів в атмосферу й стічні води. Усі найважливіші ж комбінати Східної Німеччини концентруються в округах (регіу-нгсбецирках) Галле й Лейпциг, які дають половину валової доданої вартості галузі в східнонімецькому регіоні, хоча вони займають тільки близько 13 % її території, де проживає 19 % населення республіки й виробляється 26 % продукції її промисловості. Настільки потужної концентрації на невеликій території хімічних виробництв немає в жодній іншій європейській країні (крім землі Північний Рейн-Вестфалія, Рейнсько-Майнської агломерації та агломерації Рейнсько-Неккарської). Вона доповнюється тут розміщенням таких галузей промисловості з хімічним циклом, як енергетична, металургійна, будматеріалів, харчова.

До 1990 р. структура виробництва хімічної промисловості Східної Німеччини (включаючи Західний Берлін) залишалася стабільною. Більше значення, ніж у Західній Німеччині (включаючи Західний Берлін), мала група галузей і виробництв базових (індустріальних) хімікатів (група 351), а група 352 – помітно менше значення. У Східній Німеччині приблизно вдвічі вища частка групи галузей 355, яка виробляє гумові продукти. По інших галузях не було великої різниці в частках у структурі виробництва обох частин Німеччини. Після 1990 р. значення базових (індустріальних) хімікатів в східнонімецьких землях ще більше зросло, водночас у західнонімецьких землях воно поступово падає.

З приватизацією останнього хімічного підприємства в 1997 р. відбулося повне роздержавлення хімічної промисловості Східної Німеччини. Великі комбінати поділені на окремі, менші за розмірами підприємства. Основними покупцями виступили західнонімецькі фірми BASF (Badenische aniline und soda fabrik), Bayer та франко-німецький Aventis ("Х'юст" припинив своє самостійне існування в 1998). Але деякі комбінати придбали також й іноземні інвестори: "Лойна-2" належить тепер французькій ТНК "Рон-Пуленк", а "Буна-верке" – американській ТНК "Доу-кемікл".

У результаті розукрупнення нині лише на 5-ти підприємствах чисельність зайнятих перевищує 1000 осіб (у 1990 таких було понад 40). Усього приватизовано 305 підприємств, з яких 265 передано німецьким інвесторам, а 40 – іноземним власникам (в основному європейським). Через нерентабельність і застарілість основних фондів повністю закрито 55 підприємств хімічної промисловості.

У 2000 р. валова додана вартість хімічної промисловості нових федеральних земель перевищила рівень 1990 р., подолавши глибоку кризу. Мінімум обсягів виробництва був досягнутий в 1993 р. Нині темпи зростання в східнонімецькій хімії перевищують в 1,5–2 рази аналогічні показники для західнонімецьких земель.

Експорт за межі Німеччини в 2000 р. з нових федеральних земель склав лише 3 млрд євро, що становить 5,2 % загальнонімецького експорту хімічної продукції. Але цей обсяг в 1,5 раза більше, ніж був у 1990 р. Експортна квота у виробництві становить 28 %, що значно нижче західнонімецького показника (64,63 % в 2000).

Частка хімічної промисловості в загальній валовій доданій вартості обробної промисловості Східної Німеччини після падіння в середині 1990 рр. тепер знову зростає, і нині становить 26,01 %, що є найбільшим у світі (див. табл.).

Продуктивність праці зростає стабільними темпами з 1991 р., коли вона була на 35 % нижче західнонімецького показника. Але в західнонімецькій промисловості продуктивність праці зростала значно швидшими темпами, тому в 2000 р. продуктивність праці в східноніме-

цькій хімічній промисловості була, за різними оцінками, на 40–50 % нижче західнонімецьких показників [7].

**Таблиця. Частка хімічної промисловості в загальному обсязі обробної промисловості\***

|                       | 1980  | 1990  | 1995  | 2000  |
|-----------------------|-------|-------|-------|-------|
| Німеччина             | 17,56 | 21,19 | 20,48 | 21,82 |
| в т.ч. Зах. Німеччина | 17,65 | 20,97 | 19,95 | 21,06 |
| Сх. Німеччина         | 17,22 | 25,37 | 23,94 | 26,01 |

\*Розраховано за [5].

Зайнятість у східнонімецькій хімічній промисловості різко скоротилася. У 1989 р. було 180000 зайнятих, а в 1998 р. залишилося тільки 31244, але зросла, водночас, зайнятість у НДДКР хімічної промисловості, що частково компенсувало зниження зайнятості безпосередньо у виробництві. Нині число зайнятих дуже повільно зростає, і лише під час економічних криз зменшується, як і у всіх країнах з ринковою економікою. Зайнятість у хімічній промисловості має стійку тенденцію до збільшення тільки у двох землях – Тюрінгії та Бранденбурзі. На Східну Німеччину припадає 6 % загальнонімецького числа зайнятих у хімічній промисловості. 41 % усіх працюючих припадає на землю Саксонія-Ангальт. Хімічна зайнятість становить у цій землі 13 % від загального числа зайнятих в обробній промисловості. Зайнятість у НДДКР у хімічній промисловості Східної Німеччини становить 16000 осіб і має стійку тенденцію до зростання.

Як і раніше, найбільшими обсягами валової доданої вартості хімічної промисловості виділяється Галле-Лейпцигський район, розташований на території двох земель – Саксонії-Ангальт і Саксонії. На них разом припадає близько 2/3 загального обсягу продукції східнонімецької хімічної промисловості. Частку 19 % має також земля Бранденбург. На Тюрінгію, Східний Берлін та Мекленбург – Передню Померанію припадає разом лише 15 % валової доданої вартості хімічної індустрії Східної Німеччини. Найбільший спад спостерігався в землі Саксонія-Ангальт, де обсяги хімічного виробництва в 1997 р. становили лише 43 % від рівня 1989 р., а в 2000 р. становив 60 % від рівня 1989 р. Найменший спад спостерігався в землі Бранденбург – в 1997 р. – 78 % від рівня 1989 р., а в 2000 р. – 120 % від рівня 1989 р.

Важливою господарською проблемою в східнонімецьких землях є охорона навколишнього середовища і приведення показників гранично допустимих концентрацій шкідливих речовин у повітрі та воді до стандартів ЄС. Після 1990 р. в цій галузі зроблено дуже багато.

У цілому закриття та реконструкція технічно застарілих підприємств хімічної промисловості зумовили значне зниження викидів в атмосферу і водні басейни. Однак в цілому енергоємність хімічної промисловості східнонімецьких земель залишається в 1,6–2 рази вищою, ніж у Західній Німеччині.

Висновки. Хімічна промисловість Східної Німеччини є однією з найскладніших за особливостями свого роз-

міщення та складністю виробничої структури галузей промисловості. Надзвичайно широкий асортимент продукції, яка виробляється з різноманітних видів сировини за зовсім неподібною технологією, використання великих мас палива, енергії та води, дуже велике коло споживачів напівпродуктів і готової продукції хімічної промисловості як всередині галузі, так і за її межами, зумовлюють своєрідні риси форм територіальної та заводської організації виробництва хімікатів у східнонімецьких землях. Найбільша концентрація хімічних підгалузей і виробництв продовжує спостерігатися в землях Саксонія-Ангальт і Саксонія (регірунгсбецирке Галле та Лейпциг), а також у землі Бранденбург (регірунгсбецирке Котбус), де вони виступають важливими районоутворювальними факторами.

У територіальній структурі відбуваються одночасно два процеси: 1) менш глибокий спад і швидше відновлення обсягів виробництва в перспективних районах видобутку бурого вугілля (Котбус, Бранденбург); 2) глибокий спад і повільне відновлення з поступовою переорієнтацією на нафтову і газову сировину в найбільшому Галле-Лейпцигському районі хімічної промисловості (залишилось тільки одне буровугільне підприємство – "Лойна-Верке" в цьому районі). При значному скороченні зайнятості обсяги виробництва досягли докризових показників, при цьому звертає на себе увагу значне зменшення викидів шкідливих речовин у повітря і водні басейни. Показники ефективності хімічної промисловості східнонімецьких земель залишаються нижчими за відповідні західнонімецькі. Галузева структура характеризується підвищеною часткою базових індустріальних хімікатів і гумовотехнічних виробів при значно менших частках фармацевтики (інші хімікати) синтетичних смол і пластичних мас та інших товарних груп у виробництві порівняно із Західною Німеччиною.

1. Павлов С.В. Тенденції структурних зрушень у хімічній промисловості Західноєвропейського макрорегіону // Вісн. Київ. ун-ту. Географія. – 2004. – № 50. – С. 39–42. 2. Economic Survey of Europe in 2000–2001: In 2 vol. – N.Y., 2002. 3. European Economy 2002. EUROSTAT. – Luxembourg–Bruxelles, 2002. 4. Industrial Commodity Yearbook. UNIDO. – Oxford, 1990–2001. 5. Industrial Development. Global Report. UNIDO. – Oxford, 1990–2001. 6. Industrial Statistics Yearbook. – N.Y., 1990–2001. 7. The Chemical Industry in (year) – Annual Review. – N.Y., 1990–2001.

Надійшла до редколегії 18.03.04

### III. ПРАЦІ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

УДК 911.2

М.С. Бричук, асп.

#### ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

*Проаналізовано історію становлення та розвитку екологічного аудиту, його сутність та основні завдання. Розглянуто основні теоретико-методологічні аспекти застосування екологічного аудиту в Україні.*

*Are analyzed a history of an establishment and development of ecological audit, its essence and basic tasks. Is considered the basic theoretical-methodological aspects of use of ecological audit in Ukraine.*

Екологічний аудит стає одним з основних елементів у системі забезпечення екологічної безпеки й регулювання

природокористуванням, зниження ризику виникнення промислових аварій з важкими екологічними наслідками,